

HET PROEFSCHRIFT VAN ... JUDITH SCHOONENBOOM: VAN DAT NAAR WAT

Marc van Oostendorp

M

aar wat gij hebt, houdt dat vast”, staat in het bijbelboek

‘Openbaringen’ (2:25), in de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap uit 1951. Zo heeft het er niet altijd gestaan. De bijbel is in de loop der eeuwen vele malen eerder in het Nederlands vertaald – zo vaak dat je door vertalingen uit verschillende perioden met elkaar te vergelijken veel kunt leren over hoe onze taal is veranderd.

In het zinnetje uit ‘Openbaringen’ wordt bijvoorbeeld *wat* gebruikt waar in eerdere vertalingen *dat*, *hetgeen dat* of *hetgeen* stond:

- 1399: nochtan hoeldet *dat* ghi hebbet
1538: Nochtans houdt *het ghene dat* ghi hebt
1637 (Statenvertaling:) Maer *het gene ghy* hebt, houdt *dat*
1884: Maar *hetgeen* gij hebt, houdt *dat*
1951: Maar *wat* gij hebt, houdt *dat vast*

Wat heb je

De vertaling van *dat* ene woordje in die ene zin illustreert hoe het Nederlands veranderd is: ‘Houd *dat* je hebt vast’, konden de mensen zeshonderd jaar geleden nog zeggen, maar nu kan *dat* niet meer. ‘Houd *hetgeen* je hebt vast’ kan tegenwoordig misschien nog *nét*, al klinkt het ouderwets.

Omgekeerd gebruikte men zeshonderd jaar geleden volgens de Amsterdamse taalkundige Judith Schoonenboom nog maar zelden het woord *wat* in dit soort zinnetjes. Dit voorjaar promoveerde Schoonenboom aan de Vrije Universiteit op een proefschrift waarin deze en andere ontwikkelingen rond de Nederlandse woorden *dat* en *wat* worden beschreven.

Wat werd in de veertiende eeuw nog vooral als een vraagwoord gebruikt (‘Wat heb je?’). In de bijbelvertaling uit 1399 die Schoonenboom bestudeerde, wordt het woord zelden gebruikt in het soort contexten als die in het bijbelcitaat – als betrekkelijk

voornaamwoord met ingesloten antecedent. Er is dus in de loop der eeuwen het een en ander gebeurd: *dat* is *wat* geworden, en in de tussentijd zijn er vormen met *hetgeen* in het taalgebruik opgekomen en weer teruggedrongen, al zijn die nooit helemaal verdwenen.

Wat suiker

Dat is al vaker in *wat* veranderd in de geschiedenis van het Nederlands. Die verandering is zelfs aantoonbaar nog altijd aan de gang. Steeds meer mensen zeggen ‘ik heb een boek gelezen *wat* ik erg mooi vind’, terwijl er volgens de schoolmeesters nog steeds *dat* hoort te staan.

Taalgebruikers maken daarbij verschil tussen ‘bepaald’ en ‘onbepaald’: hoe onbepalder de betekenis, hoe eerder men geneigd is *wat* te gebruiken. In een vraag is *wat* extreem onbepaald: een spreker weet per definitie niet waarover hij het heeft als hij vraagt ‘Wat heb je?’ Maar ook in andere contexten kan *wat* allang als een onbepaald woord gebruikt worden: ‘Hier heb je *wat* suiker’, ‘Ik zie *wat*.’ Volgens Schoonenboom is het trouwens nog steeds zo dat je mensen vaker ‘een boek *wat* ik gelezen heb’ hoort zeggen met het onbepaalde lidwoord *een*, dan ‘het boek *wat* ik gelezen heb’ met het bepaalde lidwoord *het*.

Wat boek

In zinnen als ‘Wat gij hebt, houdt *dat vast*’ is er helemaal geen sprake van ‘een boek’ of ‘het boek’ of een ander woord waarnaar het voornaamwoord *wat* terugverwijst. De betekenis van dit woord is hier dus sterk onbepaald: álles *wat* je hebt, nu of in de toekomst, moet je vasthouden. Het is dan ook niet zo vreemd dat precies in dit soort zinnen *dat* al in de veertiende eeuw begon te veranderen in *wat*.

Zoals gezegd is er tussendoor een periode geweest waarin *hetgeen* opkwam en weer ten onderging. De opkomst in de zestiende eeuw had misschien te maken met het gelijktijdige verdwijnen van de verbogen vormen *dien* en

dies, die in de vroege Middeleeuwen vooral na voorzetsels heel gebruikelijk waren: ‘Ik geloof in *dien dat* ik lees.’

Toen de naamvallen verdwenen, werd er blijkbaar in de schrijftaal naar een alternatief gezocht. Kennelijk kwam men toen uit bij *hetgeen*, misschien omdat deze vorm nog het meest doet denken aan een complete zelfstandignaamwoordgroep met een lidwoord (*het*) en een zelfstandig naamwoord (*geen*).

So wat so

Toch is *hetgeen* waarschijnlijk nooit echt alledaagse spreektaal geworden. In ieder geval verdwijnt het in de negentiende en twintigste eeuw weer beetje bij beetje uit de bijbelvertalingen, volgens Schoonenboom omdat in die periode de gedachte *dat* de schrijftaal zo veel mogelijk op de spreektaal moest lijken steeds meer terrein won. *Dat* betekende de ondergang van *hetgeen* en de definitieve doorbraak van *wat*.

Het gebruik van *wat* is in de loop der eeuwen dus steeds verder toegenomen. Toch komt het in de oudste bijbelvertaling al voor, en Schoonenboom vermoedt dat het al veel eerder gebruikt werd. In de bijbelvertaling van 1399 komt het woord vaak voor in combinatie met het woord *so* (“soe *wat* ghi wilt, soldid bidden en het sal u gheschien”, ‘vraag *wat* u maar wil en het zal u geworden’, Joh. 15:7). In het Oudengels en het Oudduits bestonden er combinaties zoals *so wat so*, die ‘*wat dan ook*’ betekenden. Voor het oudste Nederlands hebben we te weinig bronnen, maar het is niet onwaarschijnlijk dat het diezelfde vorm ook al heeft gehad. Later, veel later, hebben we overigens een vergelijkbare vorm uit het Duits geleend: het Duitse *wie* betekent ‘hoe’ en *sowieso* ‘hoe dan ook’. ●

Judith Schoonenboom, *Analyse, norm en gebruik als factoren van taalverandering. Een studie naar veranderingen in het Nederlands onzijdig relativum*.
Bestelinformatie:
<j.schoonenboom@let.vu.nl>